

Az igei alaptagú határozós szerkezetek -ás, -és képzős alakjainak írásmódja

1. Az igei alaptagú határozós szerkezetek -ás, -és képzős alakjainak írásmódjáról a magyar helyesírási szabályzat 126. passzusában tájékozódhatunk. A szabálypont útmutatásai szerint: „ha egy névszó és egy ige egymástól különírt határozós kapcsolatának igei tagjához képző (pl. -ó, -ő, -ás, -és stb.) járul, a különírást általában megtartjuk: *hosszan tartó, gyorsan ölő, könnybe lábadt, papírba csomagolás, pellengrére állítás, próbára tevés; háttérben mozgó, előtérbe kerülő, középpontba állítás, közhírré tétel, külföldre utaztakor; stb.*” (AkH.¹¹). Az általános kijelentések után azonban a szabályzat hozzáteszi („De vö. 125. d”), hogy az ebbe a csoportba tartozó szavak írásmódjában a 125. d) alpont is mérvadó lehet: „A kialakult szokást megtartva jelentésváltozás nélkül is egybeírjuk több jelölt határozós kapcsolat tagjait: *partraszállás, kézhezvétel, lényegbevágó, bérbeadás stb.*” (AkH.¹¹). Vagyis: ami nem illik bele a 126. pont általános megállapításába, azt a hagyományörzés szemléletének megfelelően egybe kell írni. Arról azonban, hogy – a 4 említett példán kívül – mely formák tartoznak a kivételes alakok közé, illetőleg számuk mennyire tehető, vajmi keveset tudunk meg. Ezen szavak írásmódjával kapcsolatban jobb híján egyetlen támpontja van a nyelvhasználatnak: utánaéz a szabályzat szótári részében vagy a helyesírási szótárban. Az írásmódbeli nehézségeket megoldandó az Osiris Kiadó *Helyesírás* című kézikönyve (a továbbiakban OH.) a kivételek listáját a teljesség igényével kívánja megadni – követhetőbbé és alkalmazhatóbbá téve a kialakult szokásra hivatkozó alpontokat.

Az OH. alapján az állandósult szókapcsolatokból képzett hagyományos összetételek a következők:

<i>ágyba vazel</i>	<i>ágybavizelés</i>	<i>észbe kap</i>	<i>észbekapás</i>
<i>ágyra jár</i>	<i>ágyrajárás</i>	<i>fejbe lő</i>	<i>fejbőlövés</i>
<i>aláír</i>	<i>aláírás</i>	<i>fejben tart</i>	<i>fejbentartás</i>
<i>alva jár</i>	<i>alvajárás</i>	<i>fejen áll</i>	<i>fejenállás</i>
<i>arcul csap</i>	<i>arculcsapás</i>	<i>főbe lő</i>	<i>főbőlövés</i>
<i>arcul üt</i>	<i>arculütés</i>	<i>fülön fog</i>	<i>fülönfogás</i>
<i>balra fordul</i>	<i>balrafordulás</i>	<i>gúzsba köt</i>	<i>gúzsbakötés</i>
<i>bérbe ad</i>	<i>bérbeadás</i>	<i>harcba vet</i>	<i>harcbavetés</i>
<i>bűnbe esik</i>	<i>bűnbeesés</i>	<i>hatályba lép</i>	<i>hatálybalépés</i>
<i>célra tör</i>	<i>célratörés</i>	<i>hátba vág</i>	<i>hátbavágás</i>
<i>ébren tart</i>	<i>ébrestartás</i>	<i>híriül ad</i>	<i>híriüladás</i>
<i>együtt él</i>	<i>együttélés</i>	<i>kerékbe tör</i>	<i>kerékbetörés</i>
<i>együtt érez</i>	<i>együttérezés</i>	<i>kétségbe esik</i>	<i>kétségbeesés</i>
<i>éhen hal</i>	<i>éhenhalás</i>	<i>kézen jár</i>	<i>kézenjárás</i>
<i>életbe lép</i>	<i>életbelépés</i>	<i>külön áll</i>	<i>különállás</i>
<i>érvénybe lép</i>	<i>érvénybelépés</i>	<i>külön él</i>	<i>különélés</i>

<i>nagyra becsül</i>	<i>nagyrabecsülés</i>	<i>számon kér</i>	<i>számonkérés</i>
<i>nagyra tart</i>	<i>nagyratartás</i>	<i>számon tart</i>	<i>számontartás</i>
<i>nyakon csap</i>	<i>nyakoncsapás</i>	<i>szemben áll</i>	<i>szembenállás</i>
<i>nyakon csíp</i>	<i>nyakoncsípés</i>	<i>távolba lát</i>	<i>távolbalátás</i>
<i>nyakon vág</i>	<i>nyakonvágás</i>	<i>távol marad</i>	<i>távolmaradás</i>
<i>örökbe fogad</i>	<i>örökbefogadás</i>	<i>testre szab</i>	<i>testreszabás</i>
<i>partra száll</i>	<i>partraszállás</i>	<i>tetemre hív</i>	<i>tetemrehívás</i>
<i>pofon csap</i>	<i>pofoncsapás</i>	<i>tetten ér</i>	<i>tettenérés</i>
<i>pofon üt</i>	<i>pofonütés</i>	<i>tisztán lát</i>	<i>tisztánlátás</i>
<i>pofon vág</i>	<i>pofonvágás</i>	<i>tollba mond</i>	<i>tollbamondás</i>
<i>pofon ver</i>	<i>pofonverés</i>	<i>tovább képez</i>	<i>továbbképzés</i>
<i>sorba áll</i>	<i>sorbaállás</i>	<i>tovább tanul</i>	<i>továbbtanulás</i>
<i>szájba rág</i>	<i>szájbarágás</i>	<i>vízbe fül</i>	<i>vízbefülés</i>

(Laczkó–Mártonfi 2004: 105–6)

A hagyományos írásmódú alakok nagy száma (az OH.-ban szereplő kivétel-lista szerint 98, ebből 58 -ás, -és képzős) ugyanakkor felveti a 126. szabálypont érvényességi körének kérdését (hiszen amennyiben ilyen hosszú egy szabálypont kivétellistája, úgy a szabálypont alkalmazhatósága sem tekinthető teljes körűnek), valamint annak szükségszerű vizsgálatát, hogy ezen szóösszetételek írásmódja mennyire tükröződik az írásgyakorlatban. A kérdés tehát az, hogy a kivételes írásmódú szavak esetében mekkora az összhang a helyesírási előírás és az írásgyakorlat között. Nehézséget jelentenek-e egyáltalán a hagyományosan egybeírt alakok a mindennapi írásgyakorlatban. A kérdés megválaszolására a következőkben egy empirikus vizsgálat keretében a kivételes írásmódú alakulatok írásmódbeli eloszlását kívánom bemutatni.

2. Az igei alaptagú határozós szerkezetek -ás, -és képzős alakjainak empirikus vizsgálata

2.1. A vizsgálat céljai

Vizsgálatomat a 126. szabálypont alkalmazhatósági szempontjai, valamint a helyesírási kodifikációban történő hagyományörzésnek a mai írásgyakorlatban mutatkozó érvényességi köre indokolta.

Kutatásom célja egyrészt az volt, hogy értékelhető adatokat kapjak a hagyományosan egybeírt szerkezetek írásmódjáról; másrészt egy empirikus vizsgálat, amellyel, hogy pontos képet ad az írásgyakorlatban tapasztalható jelenségekről, számos módszertani tanulsággal is szolgálhat. Mindez ma különösen aktuális, hiszen az utóbbi évek tudományos diskurzusa alapján a magyar helyesírás korszerűsítésének egyik lehetséges módja éppen a szabályzat módszertani újragondolása. A vizsgálat tanulságait taglalva ezekre a didaktikai konklúziókra kitérek.

Az átfogó célok mellett a következő kérdésekre kerestem a választ:

1. Mennyire gyakori a különírás és az egybeírás az igei alaptagú, -ás, -és képzős frazémák írásmódjában?
2. Mennyire érvényesül az állandósult szókapcsolatok hagyományos írásmódja (az analógiás hatás) a hasonló elemkörnyezetű, ám különírt alakok írásmódjában?
3. Mennyire élők, gyakoriak a hagyomány elvébe sorolt szavak?

2.2. Az alkalmazott módszer

A fentiek megválaszolásához az adatokat a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-tudományi Intézetének honlapján megtalálható Magyar Nemzeti Szövegtár (továbbiakban MNSZ) internetes korpuszból,* valamint a Google keresőprogram adatbázisából gyűjtöttem. Az MNSZ – amely reprezentatívan tartalmazza a mai magyar nyelv jellegzetes megnyilatkozásait – 1998-tól közöl szövegeket, 2005-ben pedig kiegészítették a szlovákiai, a kárpátaljai, az erdélyi és a vajdasági nyelvváltozatok adataival. A nemzeti szövegtár korpusza a ténylegesen előforduló írott vagy lejegyzett beszélt nyelvi adatok gyűjteménye: jelenleg 187,6 millió szövegszót tartalmaz. A gyűjtemény a szövegeket öt stílusrétegre osztja: sajtónyelvi, szépirodalmi, tudományos, hivatalos és személyes.

Dolgozatomban kizárólag a magyarországi korpuszt vizsgáltam, az alkorpuszok (az öt stílusréteg) adatait külön-külön is feltüntettem. Az adatok bemutatásakor különös tekintettel voltam a sajtónyelvi és a hivatalos regiszter találataira, hiszen a mindennapi írásgyakorlatot e két nyelvváltozat tükrözi a leginkább. A további stílusrétegek a keresendő szavakról kissé másféle információkat nyújtanak; így a személyes a közvetlenebb, kevésbé reflektált írásgyakorlatról, a tudományos egy-egy szó tudományos motiváltságáról, míg a szépirodalmi a sajátos írásgyakorlatáról (a szépirodalmi művek írásgyakorlata nemegyszer stilisztikai szempontból eltér a helyesírási szabályozástól).

A reprezentatívnak mondható korpusz mellett a Google keresőprogram további érdekes és hasznosítható adatokkal szolgálhat (alátámaszthatja vagy megkérdőjelezheti az eredményeket) a vizsgálat szempontjából, így bevonása mindenképpen hasznos, még akkor is, ha a keresőprogramban az ismétlődéseket nehezen tudjuk kiszűrni.

Kutatásomban az OH. listájából kihagytam az *aláírást*, mivel az igekötős szerkezetként eltér a vizsgált alakulatoktól, valamint a *balrafordulást*, amely esetében az írásmód oka nem kizárólag a hagyomány, a tagok közötti jelentésváltozás következtében az egybeírt *balfordulás* 'politikai irányváltás'-t jelent.

A vizsgálatban szereplő szövegtári és Google-adatok véglegesítése 2009. október 15-én történt.

* <http://corpus.nytud.hu/mnsz>

2.3. A vizsgálat eredményei

A vizsgálat eredményeinek bemutatását az előző részben feltett kérdések sorrendjének megfelelően közlöm.

2.3.1. Mennyire gyakori a különírás és az egybeírás az igei alaptagú, -ás, -és képzős frazémák írásmódjában?

Az 58 hagyományos írásmódú alakulat közül 27 esetben igazolódott az egybeírás kizárólagossága. A többi esetben vagy ingadozást tapasztaltam az írásmódok között, vagy az alakulatok igen ritka előfordulása vetett föl problémákat. Erről azonban a későbbiekben még szólok.

Az egybeírás adatait – a szövegtípusok (az *S.* a *sajtó*, a *H.* a *hivatalos*, a *T.* a *tudományos*, az *SZ.* a *személyes*, a *SZÉPI.* a *szépirodalmi*, az *Ö.* pedig az *összesen* rövidítése) adatait külön-külön is feltüntetve – a következő táblázat tartalmazza:

1. táblázat. A hagyományosan egybeírt alakulatok gyakorisági adatai

	MNSZ						Google-adatok	
	S.	H.	T.	SZ.	SZÉPI.	Ö.		
<i>arculcsapás</i>	6	–	1	–	4	11	E	18 700
							K	7 360
<i>bérbeadás</i>	53	220	10	–	–	283	E	230 000
							K	33 900
<i>bűnbeesés</i>	13	–	16	10	33	72	E	16 500
							K	2 160
<i>célratörés</i>	4	–	–	1	6	11	E	3 020
							K	400
<i>együttélés</i>	291	47	131	69	158	696	E	103 000
							K	65 200
<i>együttérzés</i>	121	4	37	27	89	278	E	39 600
							K	3 530
<i>éhenhalás</i>	7	–	7	5	6	25	E	29 300
							K	1 790
<i>főbelövés</i>	3	8	1	–	4	16	E	8 670
							K	616
<i>hatálybalépés</i>	23	169	1	–	–	193	E	129 000
							K	12 000
<i>kétségbeesés</i>	88	6	56	16	402	568	E	52 800
							K	5 410
<i>különállás</i>	26	–	11	2	27	66	E	22 300
							K	201
<i>különélés</i>	7	–	2	4	–	13	E	54 100
							K	4 790
<i>nagyrabecsülés</i>	6	–	3	1	3	13	E	7 740
							K	160

	MNSZ						Google-adatok	
	S.	H.	T.	SZ.	SZÉPI.	Ö.		
<i>örökbefogadás</i>	125	65	–	6	3	199	E	66 900
							K	12 600
<i>partraszállás</i>	33	–	16	3	44	96	E	17 900
							K	5270
<i>sorbaállítás</i>	3	–	4	3	9	19	E	26 300
							K	3 760
<i>szájbarágás</i>	6	–	–	2	2	10	E	18 600
							K	391
<i>számmonkérés</i>	72	20	25	7	59	183	E	66 100
							K	3 770
<i>szembenállás</i>	218	20	66	18	41	363	E	23 600
							K	2670
<i>távolbalátás</i>	1	–	7	–	2	10	E	14 700
							K	1 340
<i>távolmaradás</i>	69	15	5	5	4	98	E	142 000
							K	1 150
<i>tetemrehívás</i>	9	3	–	1	3	16	E	41 700
							K	29 400
<i>tettenérés</i>	51	10	2	7	31	101	E	60 200
							K	6 980
<i>tisztánlátás</i>	87	38	21	41	58	245	E	91 600
							K	24 700
<i>továbbképzés</i>	151	193	114	5	8	471	E	347 000
							K	8 080
<i>továbbtanulás</i>	51	28	27	4	6	116	E	161 000
							K	47 600
<i>vízbefűlés</i>	3	–	2	5	–	10	E	12 200
							K	346
Összesen	1527	846	565	242	1002	4182		

A táblázatban némiképp önkényesen a 10 vagy annál nagyobb előfordulású szavakat tüntettem fel. Ez indokolja, hogy bár az *ágybavizelés*, *alvajárás*, *életbe-lépés*, *fejenállás*, *hátbavágás*, *keréketörés*, *számontartás*, *tollbamondás* szavak írásmódjában az egybeírás a jellemzőbb, mégsem kerültek bele az összefoglaló táblázatba. Ennek ellenére az írásmódok adatai nagy átmenetiséget mutatnak a ritkább és a gyakoribb előfordulású alakulatok skáláján – csak hogy a leggyakoribb és a leg-ritkább példákat említsük: *együttélés* (699 találat), *kétségbeesés* (568), *továbbképzés* (477), *szembenállás* (363) ↔ *szájbarágás* (10), *távolbalátás* (10), *vízbefűlés* (10), *arculcsapás* (11).

Végigtekintve a táblázaton, láthatjuk továbbá azt is, hogy a nemzeti szöveg-tárhoz tartozó adatok mellett csak az egybeírt forma szerepel, míg a Google keresőprogram esetében mindkét (erre utal az *E* [egybeírás] és a *K* [különírás] is)

írásmód. Ennek az az oka, hogy a szövegtárban a különírt alakoknak vagy nem volt adatuk, vagy a számuk elenyésző volt.

Az egybeírás általánosságát valószínűleg a gyakori és együttes előfordulás eredményezheti, és ezt a táblázat sajtónyelvi és hivatalos (vagyis a mindennapi írásgyakorlatot leginkább tükröző) stílusrétegének adatai még inkább igazolják. E két regiszter adatai ugyanis az összesített adatok 57%-át teszik ki. A *bérbeadás* esetében a 283 adatból 273 (96%) sajtónyelvi és hivatalos, az *örökbefogadás* 199 adatából 190 (95%), a *hatálybalépés* 193 adatából 192 (99,5%), a *szembenállás* 363 adatából pedig 238 (66%). A további példák esetében ugyanez az eloszlás – elsőként feltüntetve a sajtónyelvi és a hivatalos, ezt követően pedig az összesített adatokat – a következőképpen néz ki: *főbelövés*: 11 (69%), 16; *különállás*: 26 (39%), 66; *nagyrabecsülés*: 6 (46%), 13; *számonkérés*: 92 (50%), 183; *távolmaradás*: 84 (86%), 98; *tetemrehívás*: 12 (75%), 16; *tettenérés*: 61 (60%), 101; *tisztánlítás*: 125 (51%), 245; *továbbképzés*: 344 (73%), 471; *továbbtanulás*: 79 (68%), 116.

Az adatok többi része a további három stílusréteg között oszlott meg: a szépirodalmi korpuszba a találatok 24%-a, a tudományosba 13%-a, a személyesbe pedig az adatok 6%-a sorolható.

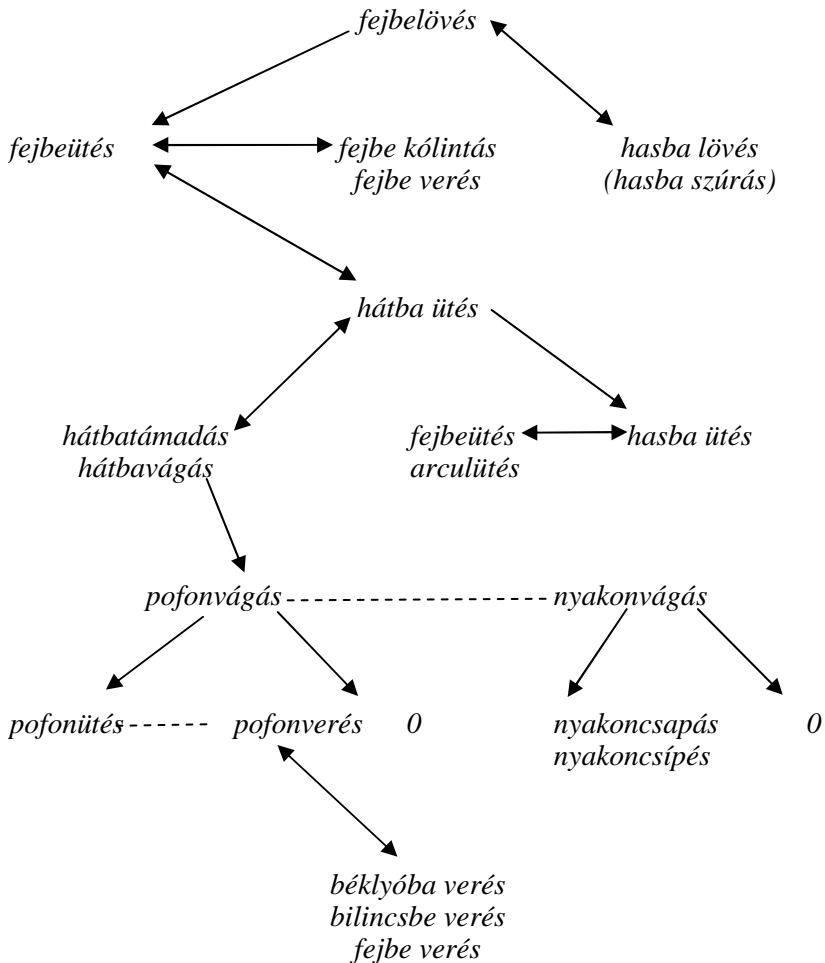
Szemügyre véve immár a Google adatait is, láthatjuk, hogy a keresőprogram találati arányai a szövegtárban tapasztaltakhoz hasonlóan alakult. A Google adatbázisának adatai tehát alátámasztották az MNSZ eredményeit. Kivételként csupán az *együttélés*, a *tetemrehívás* és a *továbbtanulás* alakulatok írásmódját lehetne említeni, amelyek írásmódbeli eloszlása a keresőprogram alapján némi bizonytalanságot mutat.

A számok magas arányából tehát következtethetünk az általános elterjedtségre és a gyakori együttes előfordulásra.

2.3.2. Mennyire érvényesül az állandósult szókapcsolatok hagyományos írásmódja (az analógiás hatás) a hasonló elemkörnyezetű, ám különírt alakok írásmódjában?

Az írásmódbeli megoszlások vizsgálatánál tanulságos lehet, ha szemügyre vesszük a hagyományos írásmódú szavak elemkörnyezetét is. Mindez azt jelenti, hogy a vizsgált szerkezetek elő- vagy utótagjai valamely hagyományos írásmódú szó elő- vagy utótagjával alkot azonos, határozós szerkezetet. A *fejbelövés* előtagjával például a *fejbekólintás*, *fejbeütés*, *fejbevágás*, míg utótagjával a *hasbalövés* alkot azonos szerkezetet. Az alábbi ábrák ilyen hasonló elemkörnyezetű, ám mégis ellentmondásos írásmódú szavakat mutatnak.

Az első ábra némi magyarázatra szorul. Az egyes példákból balra mutató nyílak az előtaggal, míg a jobbra mutatók az utótaggal azonos elemkörnyezetet mutatják. Az egy irányba mutató nyíl az ugyanolyan írásmódot jelöli, ezzel szemben a kétirányú nyíl az eltérő írásmódú alakokra hívja fel a figyelmet.

(Laczkó–Mártonfi 2004)

1. ábra. A hagyományos írásmódú alakulatok elemkörnyezete I.

Láthatjuk, hogy a hasonló elemkörnyezetű szavak sokszor eltérő írásmóddal realizálódnak. Ez a „következetlenség” az *ütés*, illetőleg szinonimáinak (*verés*, *kólintás*) elemkörnyezetében nagyon szembeszökő: hiszen, míg a *fejbeütés* és a *hátbavágás* egybeírva helyes, addig a *fejbe verés*, *fejbe kólintás*, *hasba ütés* és a *hátba ütés* csak különírva fogadhatók el. A példák között rendszerszerű kivételeket is találunk. Ilyenek a *nyakon* és a *pofon* előtagú szerkezetek: *nyakoncsapás*, *nyakoncsípés*, *nyakonvágás*; *pofonütés*, *pofonvágás*, *pofonverés*.

A *Magyar helyesírási szótár*at lapozgatva további ellentmondásos írásmódú szavakat találhatunk, ezeket a következő táblázat tartalmazza:

<i>ébredtartás</i>	←————→	<i>emlékezetben tartás</i> <i>fogva tartás</i> <i>nyitva tartás</i>
<i>életbelépés</i>	←————→	<i>fegyverbe lépés</i> <i>hivatalba lépés</i> <i>munkába lépés</i> <i>trónra lépés</i>
<i>kétségbeesés</i> <i>bűnbeesés</i>	←————→	<i>fogságba esés</i> <i>hasra esés</i> <i>teherbe esés</i>
<i>különállás</i>	←————→	<i>munkába állás</i>
<i>nagyrabecsülés</i>	←————→	<i>kevésre becsülés</i> <i>többre becsülés</i>
<i>távolbalátás</i> <i>tisztánlátás</i>	←————→	<i>jövőbe látás</i> <i>vendégül látás</i>
<i>tettenérés</i>	←————→	<i>révbe érés</i>
<i>vízbefúlás</i>	←————→	<i>vízbe fulladás</i>

(MHSz. 1999)

2. ábra. A hagyományos írásmódú alakulatok elemkörnyezete II.

A fenti példákon végigtekintve sem minden esetben értjük az eltérő írásmódok okait. Ez különösen a *nagyrabecsülés* és annak ellentétéként felfogható *kevésre becsülés* írásmódok esetében, valamint a szerkezeti és jelentéstani szempontból is hasonló *vízbefúlás* és *vízbe fulladás* szavak helyesírásában érthetetlen. Hasonlóan ellentmondásos az *életbelépés* elemkörnyezetének eltérő írásmódú alakja is, hiszen a *fegyverbe lépés*, *hivatalba lépés* és a *munkába lépés* szerkezetekben is elvontabb jelentésűek az előtagok.

Az írásmódbeli eltérések felvonultatása mellett azonban érdemes ezeket a példákat is alaposabb vizsgálat alá vetni.

A köznyelvi helyesírási normától eltérő írásmódokat, illetőleg ingadozásokat a következő esetekben tapasztaltam. (A vizsgálat adatait, az előző táblázathoz hasonlóan, a szövegtípusoknak megfelelően közlöm.) Az írásmódbeli eltérések oka valószínűleg a gyakori együttes előfordulás és a hagyományos írásmódúakkal megegyező elemkörnyezet.

2. táblázat. A hagyományos írásmódú alakulatok elemkörnyezetének írásmódbeli eloszlása

	MNSZ						Google-adatok
	S.	H.	T.	SZ.	SZÉPL.	Ö	
<i>fogva tartás</i>	82	43	9	1	5	140	34 700
<i>fogvatartás</i>	15	38	13	1	2	69	84 400
<i>jövőbe látás</i>	4	–	1	–	2	7	29 600
<i>jövőbelátás</i>	2	2	3	1	4	12	69 900
<i>nyitva tartás</i>	146	8	–	1	1	155	509 000
<i>nyitvatartás</i>	23	102	16	3	–	144	379 000
<i>teherbe esés</i>	5	–	8	–	–	13	7 430
<i>teherbeesés</i>	7	–	2	10	–	19	36 300
<i>vízbe fulladás</i>	5	–	1	–	1	7	3 870
<i>vízbe fulladás</i>	1	–	–	1	–	2	14 500

A táblázat adataiból láthatjuk, hogy a *jövőbe látás* és a *teherbe esés* alakulatók írásmódját a szövegtár és a Google alapján leginkább az egybeírás jellemzi – a helyes különírással szemben. A különírás és az egybeírás találatainak aránya ugyanis a *jövőbe látás* esetében az MNSZ-ben 7 : 12, a Google-ben 29 600 : 69 900, a *teherbe esés* esetében pedig az MNSZ-ben 13 : 19, a Google-ben 7400 : 36 300. A további példákban pedig nagy az ingadozás a kétféle írásmód között. Lássuk először a *nyitva tartás* adatait: a különírt forma az MNSZ-ben 155-ször, míg az egybeírt változat 144-szer fordult elő. Mindezt a Google-adatok is igazolják: a *nyitva tartásra* 509 000, a *nyitvatartásra* 379 000 találatot jelzett a keresőprogram. A *fogva tartás* és a *vízbe fulladás* esetében az írásmódbeli bizonytalanságot pedig az jelenti, hogy a vizsgálatomban használt korpuszok egymásnak ellentmondó adatokat mutatnak. Míg a Nemzeti szövegtár mindkét példa esetében a különírt formára hoz több találatot, addig a Google éppen ellenkezőleg, az egybeírás helyességét, általános elterjedtségét sugallja.

2.3.3. Mennyire élők, gyakoriak a hagyomány elvébe sorolt szavak?

A vizsgálat egyik legmeglepőbb eredménye az volt, hogy 21 kivételes írásmódú szó alig vagy szinte nem is szerepel a mindennapi, írásos kommunikációban. Számuk annyira elenyésző, hogy felvetődik a kérdés: kivételes írásmódjukat nem kellene-e átgondolni, és helyesírásukat a 126. szabálypont érvényességi körébe utalni?

A következő táblázat ezen alakulatok adatait közli:

3. táblázat. A ritkább előfordulású, hagyományos írásmódú alakulatok adatai

	MNSZ	Google-adatok
<i>ágyrajárás</i>	1 (szépirodalmi)	562
<i>ágyra járás</i>	1 (személyes)	166
<i>arculütés</i>	1 (szépirodalmi)	2100
<i>arcul ütés</i>	1 (szépirodalmi)	118
<i>ébredtartás</i>	1 (személyes)	855
<i>ébred tartás</i>	–	180

	MNSZ	Google-adatok
<i>érvénybelépés</i>	2 (sajtónyelvi, hivatalos)	632
<i>érvénybe lépés</i>	1 (sajtónyelvi)	407
<i>észbekapás</i>	1 (személyes)	1630
<i>észbe kapás</i>	–	154
<i>fejbelövés</i>	1 (sajtó)	5640
<i>fejbe lövés</i>	–	931
<i>fejbentartás</i>	–	35
<i>fejben tartás</i>	–	201
<i>fülönfogás</i>	–	213
<i>fülön fogás</i>	–	–
<i>gúzsbakötés</i>	2 (szépirodalmi)	2190
<i>gúzsba kötés</i>	1 (szépirodalmi)	822
<i>harcbavetés</i>	1 (tudományos)	313
<i>harcbavetés</i>	–	4
<i>hírüladás</i>	1 (szépirodalmi)	304
<i>hírül adás</i>	–	92
<i>kézenjárás</i>	–	1570
<i>kézen járás</i>	–	267
<i>nagyratartás</i>	–	113
<i>nagyra tartás</i>	–	6
<i>nyakoncsapás</i>	–	119
<i>nyakon csapás</i>	–	5
<i>nyakoncsípés</i>	–	206
<i>nyakon csípés</i>	–	289
<i>nyakonvágás</i>	1 (személyes)	467
<i>nyakon vágás</i>	–	178
<i>pofoncsapás</i>	3 (szépirodalmi)	2330
<i>pofon csapás</i>	–	52
<i>pofonütés</i>	–	274
<i>pofon ütés</i>	–	897
<i>pofonvágás</i>	–	816
<i>pofon vágás</i>	–	218
<i>pofonverés</i>	–	175
<i>pofon verés</i>	–	367
<i>testreszabás</i>	2 (tudományos)	47 100
<i>testre szabás</i>	–	10 400

A táblázatból láthatjuk, hogy 9 kivételes írásmódú alakulat esetében az MNSZ sem az egybeírásra, sem a különírásra nem jelzett találatot. Ilyen alakulatok a következők voltak: *fejbentartás*, *fülönfogás*, *kézenjárás*, *nagyratartás*, *nyakoncsapás*, *nyakoncsípés*, *pofonütés*, *pofonvágás*, *pofonverés*. A további példák esetében pedig csak 1 (az *érvénybelépés*, a *gúzsbakötés* és a *testreszabás* esetében 2-2, a *pofonvágás* esetében pedig 3) előfordulást találtam.

A Google adatai ebben az esetben is nagyrészt igazolták a szövegtárban tapasztaltakat. Csak a *fejbelövés*, a *gúzsbakötés*, a *hátbavágás* és a *testreszabás* ese-

tében tapasztaltam – mindhárom alakulatnál az egybeírásra – nagyobb találati arányt. A *fejbelövés* írásmódra 5640, a *gúzsbakötés*re 2190, a *hátbavágás*ra 2410, a *testreszabás*ra pedig 47 100 találatot jelzett a Google.

2.4. A vizsgálat tanulságai

A vizsgálat legfőbb eredménye az, hogy értékelhető adatokat kaptunk az *-ás*, *-és* képzős, állandósult szókapcsolatok írásmódjáról. Mindehhez a Magyar nemzeti szövegtár és a Google keresőprogram korpusza szolgált alapul. A továbbiakban a helyesírás-tervezésben mindez nélkülözhetetlen, hiszen az írásomban bemutatott példák mellett – a különírás-egybeírás részfejezetben belül – szinte mindenhol találunk kivételes írásmódú szavakat. Az ezzel kapcsolatos írásmódbeli nehézségeket nem az jelenti, hogy helyesírásunkban vannak hagyományos írásformát őrző alakok – bár számuk ésszerű mértékben csökkenthető lenne –, hanem az, hogy az alpontok végén lévő *stb.*-k ellenőrizhetetlenné teszik a szabálypontok alkalmazhatósági körét. Az egyes szavak írásmódjáról csak a szótári részben győződhetünk meg. Épp ezért tartandó figyelemre méltónak és követendőnek az Osiris Kiadó Helyesírás című kézikönyvének azon törekvése, hogy a hagyományos írásmódú szavakat külön közli. A helyesírási szabályzatban a szabálypontok kifejtésében ez a gyakorlat – a terjedelmi következmények miatt – kevésbé érvényesíthető, ám a szabályzat végén, a szótári rész előtt egy függelékben minden további nélkül alkalmazható eljárás lehetne.

A hagyományos írásmódú szavak esetében láthattuk, hogy 27 kivételes írásmódú alak általánosan elterjedt, helyesírásuk nem okoz igazán problémát az írásgyakorlat számára. (Persze hozzá kell tenni, hogy a regiszterek egy része, épp a sajtónyelvi és a hivatalos az MNSZ-ben feltehetőleg gondozott szövegeket tartalmaz.) Így ezek megtartása – természetesen a kivételes írásmódúak között közölve – mindenképpen indokolt.

Ugyanezt azonban nem mondhatjuk el a vizsgálatban szereplő 21 példáról, amelyek esetében olyan kevés adat áll rendelkezésünkre, olyan ritkán fordulnak elő a mindennapi írásgyakorlatban, hogy szabályozásuk eddigi gyakorlatán talán érdemes lenne változtatni. Ebben az esetben talán célravezető lenne, ha az Akadémia ezen alakulatok írásmódját a 126. szabálypont alapján, a különírt szókapcsolatoknak megfelelően szabályozná.

Mindezek mellett az írásgyakorlatunkban érvényesülő analógiát figyelembe véve talán célszerű lenne az új szabályzat elkészültekor a szavak elemkörnyezetének vizsgálatát is elvégezni – megelőzve a következtelen írásmódú szavak bekeverülését a szótárba. Vizsgálatom ezen részének tanulsága ugyanis éppen az volt, hogy a hasonló elemkörnyezetű szavak eltérő írásmódja milyen nagy mértékben bizonytalaníthatja el a nyelvhasználókat. Az empirikus vizsgálat szükségessége mellett a megoldás esetleg az lehetne, ha – idézve Balázs Géza gondolatait – „a helyesírási szabályozásban [...] szemiotikai alapelvekre is támaszkodnánk (pl. hogy hasonló helyesírási nyelvi jelenségnek a »képe« is legyen hasonló). Ennek kiemelkedő jelentőséget tulajdonít az a tény, hogy a helyesírást csak kevesen tudják el-

méletből, a többség számára a látvány (a vizuális kép) rögzül, s ilyenkor a hasonló formák szerepe rendkívül megnő” (Balázs 2002: 21–2).

A bizonytalanságot látva továbbá célszerű lenne a helyesírási nehézséget jelentő szavakat a szabálypontok példáiként feltüntetni. Jelen esetben a 126. pont példái között érdemes lenne felsorolni a vizsgálatomban bemutatott *nyitva tartás*, *fogva tartás*, *teherbe esés*, *jövőbe látás* és *vízbe fulladás* alakulatokat.

3. Összegezés

Dolgozatomban az igei alaptagú, állandósult szókapcsolatok -ás, -és képzős alakjainak írásmódját vizsgáltam. Minderre azért volt szükség, mert a 126. szabálypont alóli kivételek hosszú listája megkérdőjelezi a szabálypont érvényességi körét. Továbbá az is kérdéses volt a vizsgálat előtt, hogy ezek a kivételek valóban élők, gyakoriak, a mindennapi írásgyakorlatban előforduló alakulatok, vagy csak a helyesírási kodifikációban hagyományozódnak szabályzatról szabályzatra, szótárról szótárra.

A fenti kérdésekre a vizsgálat során egyértelmű válaszokat kaptunk. Mivel az esetek egy részében a hagyományos írásmódú igei frazémák képzett alakjai alig vagy szinte nem is fordultak elő a vizsgált korpuszokban, és az írásmódok elemkörnyezetének vizsgálata is számos következetlenséget mutatott, ezért a 126. szabálypont újragondolását mindenképpen indokoltnak látom. Jelen dolgozattal Kardos Tamás gondolatát igyekeztem követni: „Ha úgy érezzük, hogy szükség van egy modernebb, a szokásos észjáráshoz közelebb álló helyesírási rendszerre, amelynek jobb a hatásfoka, valamint az elsajátítása és alkalmazása az eddiginél kevesebb terhet ró az »írastudókra«, akkor ne sajnáljuk a fáradságot, vizsgáljuk végig az összes helyesírási pontot, és bátran tegyünk javaslatot a változtatásra, egyszerűsítésre azokon a helyeken, ahol szükségesnek és lehetségesnek látszik” (Kardos 2007: 128).

SZAKIRODALOM

- A magyar helyesírás szabályai*. 2000. 11. kiadás, 12. lenyomat. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza 2002. Nyelvstratégia és helyesírás. In: Bozsik Gabriella–V. Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírásunk időszzerű kérdései a 21. század kezdetén*. EKF Líceum Kiadó. Eger, 15–23.
- Deme László–Fábián Pál–Tóth Etelka (szerk.) 1999. *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kardos Tamás 2007. A magyar helyesírás problémái a nyelvi közönségszolgálat tükrében. Gondolatok a helyesírási szabályzat 12. kiadása elé. In: Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. Dunaszerdahely–Budapest, 114–29.
- Laczko Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.

Biró János

Eszterházy Károly Főiskola

SUMMARY

Biró, János

The spelling of derivatives in -ás/-és of adverbial modifier plus verbal head combinations

The paper studies the spelling of *-ás/-és* forms of set phrases with a verbal head. This is made necessary by the fact that a long list of exceptions appended to §126 of the Rules of Hungarian Orthography makes the validity of that paragraph doubtful. Furthermore, prior to the empirical investigation, it was also debatable whether those exceptions are in fact forms that occur frequently in everyday spelling practice or whether they just get inherited down the tradition of spelling codification from rulebook to rulebook, from dictionary to dictionary.

The study reported here gives unambiguous answers to the above dilemmas. Since in some cases the derivatives of traditionally spelt phrasemes occurred either infrequently or practically not at all in the corpora we have investigated, and the contexts also exhibit a number of irregular properties, the author thinks that a rethinking of §126 is by all means justified.

Keywords: spelling of compounds, set phrases with a verbal head, the derivational suffix – *ás/ -és*, tradition, representative corpus (the Hungarian National Corpus), frequency of spelling patterns, investigation of contexts of spelling patterns